

Hornyák Árpád:

Szemponatok a két világháború közötti magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásának tanulmányozásához

A határok

A határokhoz való viszonyulás megadja a két állam közötti kapcsolatok alaphangját. A tárgyalt korszakban a magyar-jugoszláv határ megítélése teljesen eltérő volt. Jugoszlávia szinte teljesen elégedett volt északi kiterjedésével, míg Magyarország, érthetően, igazságtalannak és rossznak tartotta déli határait (is). A *határok megváltoztatásán* kisebb-nagyobb intenzitással, de mindvégig eltökélten dolgozott a tárgyalt korszakban. A tisztánlátás kedvéért szükséges azonban megjegyezni, hogy Magyarország lényegében a Muravidék, a Muraköz és a Dunától keletre meghúzott határvonallal volt elégedetlen, s a Drávát, mint határt, vagyis a *horvát és szlavón területek elcsatolását tulajdonképpen valamennyi magyar kormány elfogadta a Károlyi-kormánytól a Bárdossy-kormányig bezáróan*. a fentiekből kifolyólag úgy vélem, nincs szükség ennek a pontnak bővebb tárgyalására.

A szomszédok súlya a külpolitikai célokban

Milyen jelentőséget tulajdonítottak Magyarországon Jugoszláviának? És fordítva: Jugoszláviában Magyarországnak?

A magyar célokat Jugoszlávia irányában Bánffy Miklós külügyminiszter 1922. január elsejei keltezésű, Nemes Albert római magyar követnek írt távirata foglalta össze a legjobban: eszerint a fő cél Jugoszlávia felbomlasztása két államra: Szerbiára, (ami alatt Ó-Szerbiát értette Macedóniával a Szandzsákkal, Montenegróval és Dalmáciával), illetve Horvátországra a szlovén területekkel együtt. Ennek eredményeként Magyarország délen egyetlen 13 milliós állam helyett két kisebb, Magyarországnál lélekszámban és gazdaságilag, katonailag gyengébb országgal lett volna szomszédos.¹ (Az 1990-es évek délszláv területen bekövetkező eseményei és változásai a magyar külügyminiszter legmerészebb álmait is felülmúlták). Ehhez a magyar szempontból optimális elképzeléshez társult a későbbiekben, az a hol nagyobb, hol kisebb intenzitással megjelenő, de gyakorlatilag az egész korszakban jelen lévő elképzelés, amely a délszláv állammal, mint a kisantant leggyengébb láncszemével számolt, és általa remélte fellazítania az országot körbekerítő kisantant gyűrűt.

¹ Magyar Országos levéltár (MOL) K64-1922-6-23. 510/res

E törekvés legszebb példája az 1926 folyamán folytatott magyar politika, aminek legmarkánsabb megnyilvánulása Horthy kormányzónak a mohácsi csata évfordulóján tartott beszéde volt. Ebben a beszédben Horthy a török elleni *szerb–magyar összefogást* állítva példaként, újabb baráti együttműködés lehetőségét vetette fel. Általában ezt szokás a magyar-jugoszláv közeledés csúcspontjának beállítani. Ezt követően azonban fokozatosan csökkent a közeledés a két ország között.²

Azonban a magyar külpolitika, amely a húszas évek derekán, majd a későbbi évek során is időnként a jugoszlávokkal tervezett megállapodás révén kívánta a kisantantot bomlasztani, időközben más irányt vett, és inkább egy nagyhatalom, Olaszország támogatását kívánta megnyerni. Ez pedig sikerült, nem kis mértékben éppen a Jugoszláviával való megegyezés lehetőségének lebegtetésével. Mondhatni, Jugoszlávia volt a csali, amivel Budapest az olasz halat akarta kifogni.

Miközben, mint láthattuk, Magyarországon komoly szerepet szántak Jugoszláviának a külpolitikai manőverezésekben, a jugoszláv célok Magyarország irányában meglehetősen szerények voltak. Jugoszlávia elsősorban balkáni államnak tartotta magát, politikai céljai is a Balkán irányába mutattak, a Balkán vezető hatalma kívánt lenni. Közép-Európa irányában, így Magyarország vonatkozásában is, csak mérsékelt érdeklődést mutatott. Hiába igyekezett az utódállamok összefogásának fő szorgalmazója, Csehszlovákia külügyminisztere, Eduard Beneš meggyőzni Belgrádot a közép-európai térség fontosságáról, nem sikerült nagyobb szerepvállalásra bírnia a délszláv államot ebben az irányban. Jugoszlávia érdekeltsége a térség és Magyarország iránt minimálisra csökkent, mihelyt létrejött a kisantant szervezete, amely elegendő és hatékony védelmet ígért neki Magyarország revíziós törekvéseivel szemben. A délszláv állam biztonságérzete tovább nőtt azt követően, hogy ugyanebben az évben, 1921-ben sikerült megnyugtató módon rendezni a Habsburg restauráció kérdését, ami még veszélyeket hordozhatott magában Jugoszlávia területi integritására és hatalmi törekvéseire Magyarország felől (a magyar országgyűlés törvénybe iktatta a Habsburg-ház trónfosztását).

A továbbiakban Magyarország csak akkor vált Jugoszlávia számára jelentős tényezővé, ha Belgrád megrendült balkáni helyzete más irányban történő diplomáciai kitörést tett szükségessé, mint a 20-as évek derekán, vagy amikor az ebbe az irányba mutató, a 30-as

² Horthy ugyanis ezzel a beszédével elkiabálta a külön megegyezés lehetőségét Budapest és Belgrád között. Csehszlovákia és Románia naivnak tetteve magát, igyekezett úgy interpretálni a tervbe vett magyar-jugoszláv megegyezést, mint amely a magyar-kisantant viszony szabályozását célozza, és azzal az igénnyel álltak elő, hogy Magyarország kössön velük is hasonló szerződést. Ez viszont nem a szervezet felbomlasztását, hanem ellenkezőleg magyar részről történő elismerését és implicite megerősítését jelentette volna, ami nyilván teljesen ellentétes volt a magyar külpolitika szándékaival. A megegyezés így nem jöhetett létre. Az irányzat, amely Jugoszláviának igen nagy szerepet szánt a magyar külpolitikai célok elérésében, a kisantant felbomlasztásában később is jelen volt, ha nem is mindig egyenlő mértékben a magyar külügyminisztériumban.

évek közepétől egyre erősödő nagyhatalmi ösztönzés olyan fokúvá vált, hogy azt nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A kisebbségek súlya és jelentősége a két állam kapcsolataiban

A kisebbségek vonatkozásában is Jugoszlávia volt kedvezőbb helyzetben. A Magyarországon maradt délszláv kisebbségek jelentősége nagyon csekély volt, így azok Jugoszláviának Magyarország irányába vitt politikája formálásában kevés súllyal bírt. Más volt a helyzet Magyarország esetében, hiszen a trianoni békeszerződés következtében több mint fél millió magyar került Jugoszláviához. A magyar kormány mindvégig hangoztatta, hogy külpolitikája egyik prioritásának tekinti az elcsatolt területeken élő magyarok helyzetének javítását, így a Délvidéken élőkét is. A valóságban azonban ez a politika csak ritkán érvényesült a gyakorlatban. A kisebbségi kérdés a korszakban a magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásában többnyire csak másodlagos jelentőséggel bírt. A jugoszláviai magyar kisebbség számára kedvezmények kívánalma a magyar külpolitikának csak egy eleme volt. Inkább csak eszköz volt Budapest számára a legfontosabb külpolitikai cél, a revízió megvalósításához, a revízióhoz vezető utat eltorlaszoló akadály, a kisantant felbomlasztása révén. S eszköz ahhoz, hogy általa Magyarország külpolitikai helyzete javuljon. Az elsődleges cél: a megegyezés keresése volt. Ezt bizonyítja az is, hogy a magyar kormányok csak akkor követelték eltökélten a kisebbségi kérdés rendezését, s tették azt a kapcsolatok javításának előfeltételévé, amikor Magyarország felhagyott a Jugoszláviával való politikai megegyezés gondolatával, vagy akkor, amikor Magyarország külpolitikai helyzete annyira javult, hogy reális esélye lehetett a sikerre, anélkül, hogy a megegyezés veszélyeztette volna.

Az előbbire példa a Horthy 1926-os mohácsi beszédétől az 1927. áprilisáig terjedő időszak, amikor a magyar kormányzat annak biztos tudatában tolhatta előtérbe a kisebbségi kérdést, hogy miután Jugoszlávia helyett az Olaszországgal való megegyezést választotta, nincs veszítenivalója, mert a Belgráddal való politikai megegyezésnek úgyszincs realitása. Az utóbbira pedig az 1938 tavaszától (némi megszorítással már 1937-től) kezdődő időszak a példa, amikor a kisantant bomlása már szinte bizonyos volt. Ekkor a magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán a siker esélyével engedhette meg magának azt a „luxust”, hogy Jugoszláviától lényeges engedményeket követeljen a magyar kisebbség számára, mielőtt továbblépnének a kapcsolatok javításában.

Voltak azonban olyan pillanatok is, amikor Budapest kész volt lemondani a Délvidéken maradt nemzetrészeiről és a Jugoszláviához került területekre formált jogairól. Előbb Gömbös Gyula miniszterelnök nyilatkozta a német külügyminiszter, Neurath előtt 1935

szeptemberében, hogy a Jugoszláviával való kibékülés érdekében kész a „Szerbia” javára történt területeket feladni, hogy energiáit a Délen elért biztonságnak köszönhetően más irányban fejtsse ki.³ Jó két évvel később pedig Csáky István, a magyar külügyminiszter kabinetfőnöke jelentette ki, ugyancsak német tárgyalópartnerének, hogy Magyarország reálpolitikai okokból kész lemondani a jugoszláviai magyarok, és értelemszerűen az általuk lakott területekre vonatkozó minden igényéről.⁴

Érdemes kitérni arra is, hogy miként ítélte meg a két állam a kisebbségi kérdés rendezésének lehetőségeit. A két állam teljesen eltérően vélekedett a kérdésről. A magyar kormány a kisebbségi kérdés rendezését alapvetően két útját látták: ha az illető államok a területükön élő kisebbségek képviselőivel egyeznek meg úgy, hogy azok elégedettek legyenek, és ennek a megegyezésnek a betartását valamely más állam szavatolja; vagy úgy, hogy Magyarország köt kisebbségi szerződéseket a szomszédos államokkal, amelyek beletartoznak a döntőbírósi egyezménybe, és annak hatásköre alá tartoznak. Talán nem meglepő, hogy Jugoszlávia számára egyik opció sem volt elfogadható. Belgrád megítélése szerint ugyanis mindkét módszer külső beavatkozást jelentett volna belügyeibe (A magyar politika egyébként hasonlóan vélekedett a saját államában élő nem magyar kisebbségeit érintő kérdések esetében). A jugoszláv álláspont 1938-ig az volt, hogy kisebbségi kedvezmények kizárólag egyoldalúan képzelhetők el, miután a kisantant államok nem állnak közvetlen szerződéses kapcsolatban e kérdésben Magyarországgal.⁵ Ebben majd a bledi egyezmény hoz változást, amikor Belgrád (és Bukarest is) elfogadja, hogy Magyarországnak igen is van és lehet szerepe a magyar kisebbségekkel szembeni politikájuk alakításában.

Gazdasági kapcsolatok

³ A magyar fél a továbblépés érdekében több alkalommal is kész lett volna megelégedni gesztusokkal tényleges engedmények helyett. Gömbös Gyula 1935. szeptember 29-én von Neurath német külügyminiszter előtt explicite is megerősítette ezt. Hangsúlyozta: számára miniszterelnöki minőségben belpolitikai megfontolásból szükséges, hogy a revízió kérdését állandóan előtérben tartsa. Másrészt meg van győződve arról, hogy Magyarország nem tudja minden igényét egyszerre érvényesíteni vagy elérni. A Szerbia javára történt területfeladások voltak a legkisebbek, ezért ezeket lehet a legkönnyebben kiheverni (vagyis adott esetben lemondani róluk – H. Á.). Ezért mind az ő, mind a kormányzó politikai vonalának megfelelően, ha Jugoszláviával kibékülést érnének el. (*A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944.* Szerkesztette: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt és Juhász Gyula. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968., 109-110.)

⁴ 1938 januárjában, amikor a magyar kormány arra törekedett, hogy német garanciát szerezzen a magyar–jugoszláv határra, és így biztosítson magának szabad kezet, Kánya kabinetirodájának vezetője, Csáky István kijelentette: a jugoszláviai magyar kisebbség meglehetősen szétszórtan települt, és nem olyan mértékűen fontos. Mi több, Magyarországnak évtizedig semmi kilátása sincs arra, hogy e területeket visszaszerezze, ezért reálpolitikai okokból is kész lemondani a rájuk vonatkozó minden igényéről. (*Documents on German Foreign Policy.* London, HMSO, 1953. D/V 241., Ernst Bohle német külügyi államtitkár jelentése Csákyval folytatott megbeszéléséről 1938. január 23. és 27. között.)

⁵ A Jugoszláv Királyság kisebbségpolitikájáról bővebben lásd Zorana Janjetović: *Deca careva, pastorčad kraljeva.* Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941. INIS Beograd, 2005.

Az államközi kapcsolatok minőségének egyik fontos eleme az államok gazdasági összefonódásának szintje. Ezen a téren Magyarország és Jugoszlávia súlyos hendikeppel indult a világháború befejeződése után. Az új délszláv állam igyekezett felszámolni korábbi vélt, de sokszor valós gazdasági-pénzügyi alárendelt helyzetét, amely elsősorban a kettős monarchia két központja, Budapest és Bécs vonatkozásában volt jelentős. Az e törekvés jegyében autarch gazdaságra berendezkedő Jugoszláviában még a húszas évek derekán is komoly szerephez jutottak azok a vélemények, melyek szerint a gazdasági kapcsolatok élénkítése elsősorban magyar érdekség Jugoszlávia csak maga alatt vágja a fát, amennyiben piacot biztosít a magyar termékek számára, hiszen egy potenciális ellenfelét erősíti ily módon.⁶ A gazdasági kapcsolatok fejlődését a politikai megfontolások mellett gátolta a két állam sokban hasonló gazdasági szerkezete is.

Ennek ellenére a kereskedelmi szerződés 1926. évi aláírását követően, jelentős mértékű növekedés volt tapasztalható a két állam árucseré forgalmában. Noha mindkét állam többé-kevésbé agrár államnak tekinthető, a magyar ipar mégis sokkal fejlettebb és régebbi hagyományokra tekinthetett vissza a déli szomszédjáénál. S miközben a nyugati piacokra maga is agrártermékeket szállított, vagyis konkurenciát jelentett Jugoszláviának, addig a Balkánon, így Jugoszláviában is sikerült gépeket és berendezéseket elhelyeznie. (A magyar gépkivitel közel 75%-a irányult a Balkánra, s ennek 40%-a Jugoszláviába.) Jugoszláviából a fa import tette ki a legnagyobb részét a Magyarországra behozott áruknak. A két állam a másik gazdasági partnereként a legkedvezőbb időszakban általában az 5. vagy 6. helyen szerepelt a külkereskedelmi partnerek listáján, és megközelítette a 10%-os részesedést a másik ország külkereskedelmében.⁷ Ez a szint ahhoz mindenképpen elegendő, hogy egy viszonylag széles, a gazdasági kapcsolatok fenntartásában és javításába érdekelt, politikai befolyással is rendelkező réteg a jó viszony mellett érveljen. Ahhoz azonban kevés volt, hogy arra a mindkét fél részéről megmutatózó, de főleg a jugoszláv állam esetében jelen lévő nagyfokú bizalmatlanság mellett, széleskörű és mélyreható politikai megállapodást lehessen alapozni.

A két állam között voltak gazdasági együttműködési kísérletek a világgazdasági válság idején, ám azok soha nem vezettek valódi sikerre. Belgrádban már 1929-ben felmerült a Magyarországgal való együttműködés ötlete, amelynek lényege az volt, hogy a búza és a kukorica kivitel/eladás terén hangolják össze lépéseiket, így biztosítva érdekeiket az importáló

⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ) 395-9-97. Pov. Broj. 5900. 123. június 22. Miloš Trifunović külügyminiszter-helyettes feljegyzése.

⁷ Vinaver, Vuk: Jugoslavija i Mađarska 1933-1941.

országokkal szemben. Úgy vélekedtek, hogy egy olyan közösségben, amelyben Jugoszlávia és Románia túlsúlyban van Magyarországgal szemben, az Magyarországgal szemben a gazdasági előnyökön túl jugoszláv politikai előnyökkel is járhat.⁸ A próbálkozások végül nem jártak kézzelfogható eredményekkel. Ezekben az években a két állam gazdasági kapcsolatai teljesen jelentéktelenné váltak, visszaestek a világháború utáni évek 3-3,5%-os szintjére. A világgazdasági válság keltette problémákat a közép-európai államok mindegyike úgy oldotta fel, hogy elfogadta Németország, de Olaszország szélesre tárt piacainak lehetőségeit.

Közös ellenségek, közös barátok

Ez a szempont talán a leginkább meghatározó a magyar-jugoszláv kapcsolatok alakulásában a két háború között. A két állam közötti kapcsolat javításában elsősorban Magyarország volt érdekelt, a helyzet azonban változott a térség iránt ismét megmutatkozó nagyhatalmi érdekeltség, Németország aktivizálódása révén az 1930-as években. Ez Belgrádot a kényelmes passzivitás feladására kényszerítette.

A két világháború közötti korszakban szinte végig voltak hatalmak, akiknek elképzelésében mindkét államnak jutott szerep. Voltak közös „barátok”, akik a két ország közötti megegyezést szorgalmazták. A húszas évek derekán egy rövid intermezzóként Olaszország igyekezett a két országot egymás felé terelni, a 30-as évek második felétől pedig Németország állt a magyar-jugoszláv kapcsolatok javítását célzó gesztusok háttérében. (Természetesen jól felfogott német érdekeket tartva szem előtt.) Közös, vállalt ellensége azonban nem volt Magyarországnak és Jugoszláviának, hacsak nem számítjuk annak a Szovjetuniót, amit legalábbis a szavak szintjén mindkét állam deklaráltnan ellenfélnek tekintett. A Szovjetunió azonban egyik félre sem jelentett közvetlen fenyegetést, és pusztán az ideológiai szembenállás Moszkvával nem lehetett elegendő ahhoz, hogy a tényleges együttműködést előmozdítsa Budapest és Belgrád között.

Ezzel szemben Berlin igyekezete, hogy külpolitikai céljai megvalósítása érdekében közelítse a két kormányt, nem maradt eredménytelen. Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a külső ráhatás a kapcsolatok javítására, elsősorban Jugoszlávia esetében volt fontos, hiszen Magyarországon mindig is nagyobb volt a hajlandóság a Belgráddal való megegyezésre, mint fordítva. Hogy a jugoszláv politikai körök részéről a 30-as évek második felétől Magyarország irányában hirtelen megmutatkozó érdeklődés nem annyira belső késztetésből, mint inkább külső befolyás hatására jelentkezett, bizonyítja, hogy Jugoszlávia folyamatosan

⁸ Vojislav Marinković külügyminiszter feljegyzése.

figyelmeztette Magyarországot arra, hogy a közeledési politika nem hozhat máról holnapra teljes változást a két állam viszonyában. A kapcsolatoknak fokozatosan kell javulniuk, és Magyarországnak eleinte meg kell elégednie kisebb eredményekkel, hangoztatták ezt követően Belgrádban a magyar követ előtt.⁹

Magyarország 1937-től viszonylag kedvező külpolitikai helyzetben volt. Még akkor is igaz ez, ha az utókor, és bizonyos mértékben egyes kortársak is tisztában voltak a Német Birodalom egyre inkább testet öltő fenyegető árnyékának a kockázataival. Tagadhatatlan tény ugyanis, hogy Berlin Magyarországhoz hasonlóan a kisantant felbomlasztásán dolgozott, és legalább egy irányban, Csehszlovákiával szemben, támogatta a magyar revíziót. A másik két állam vonatkozásában pedig megegyezésre ösztönözte Budapestet. Ugyanerre biztatta egyébként Belgrádot és Bukarestet is. Az olasz kormány a némethez hasonló állásponton volt Magyarország „szomszédságpolitikáját” illetően, azzal a különbséggel, hogy Mussolini a Bukarest és Budapest közötti megegyezést fontosabbnak tartotta, mint a Belgráddal való megbékélést. Nem elhanyagolható tényező volt Nagy-Britannia sem, amely, nem téve különbséget a kisantantállamok között, Magyarországot mindhárom szomszédjával való megegyezésre és barátságos viszony kialakításra biztatta, és *vice versa*. London jóindulata pedig mindegyik állam számára különösen fontos volt. Abból adódóan, hogy igazán Magyarországnak voltak komoly területi igényei, még ha a revízió és a terület-visszaadás nem képezhette is e tárgyalások témáját, Budapest előnyös, de korábbi helyzetéhez képest mindenképpen jobb helyzetbe került. Csak arra kellett vigyáznia, nehogy olyan színben tűnjön föl, mint akivel túlzott követelése miatt lehetetlen a megegyezés.

Miközben Magyarország helyzete erősödött, Jugoszlávia külpolitikai pozíciói a harmincas évek második felétől fokozatosan gyengültek. A *status quo* fenntartását célzó szervezetek, együttműködések, mint a kisantant és a Balkán-antant folyamatosan gyengültek és 1940-re már csak múlt időben lehetett beszélni róluk. A második világháború kirobbanásával megváltozott nemzetközi helyzet, szövetségesi rendszere felbomlott, nagyhatalmi támaszát, Franciaországot elveszítette. Így azután külpolitikájának átértékelésére kényszerítette Jugoszláviát: s felértékelődött szemében Magyarország jelentősége. A háborúból való kimaradás vágya, a semlegességhez való ragaszkodás és egyáltalán az ország súlyának növelése Belgrádot nyitásra készítette Magyarország irányába. Jugoszlávia úgy vélte, a közeledéssel csökkentheti a tengelyhez való csatlakozás érdekében kifejtett német nyomást.

⁹ Alth Waldemar belgrádi magyar követ 1936. augusztus 22-i jelentése Ivo Andrić, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője és a magyar követség egyik tisztviselőjének beszélgetéséről. (MOL K 63–141–1938–16/7 178/pol.–1936. Bled 1936. augusztus 22.)

Bízott benne, hogy északi szomszédja révén, valamint az angol, a török és esetleg szovjet támogatással sikerülhet megőriznie függetlenségét és semlegességét.

Arról sem szabad elfeledkezni, hogy 1938 ősze után, területi gyarapodásnak köszönhetően fokozatosan megváltozott Magyarország súlya szomszédaihoz képest s Jugoszlávia előtt sem lehetett titok, hogy a revízió következő „állomása” a délszláv állam lesz. Belgrádban tisztában voltak a magyar területi igényekkel (a Bácska a Ferenc-csatornáig, a Baranya-háromszög és a Muravidék) azonban úgy vélekedtek róla - legalábbis a magyar követ értékelése szerint-, hogy azt viszonylag könnyen meg lehet oldani.¹⁰ Meg kell azonban jegyezni, hogy a *jugoszlávok* elsődlegesen nem területekben, hanem *lakosságcsereben gondolkoztak*, s a fél milliós jugoszláviai magyarságot a nagy túlzásokkal is csak 180 ezerre taksált magyarországi délszlávval remélték kicserélni. A különbözetet Belgrád a Magyarországhoz került rutén lakossággal kívánta kiegyenlíteni.¹¹

Magyarország szintén fontosnak tartotta a közeledést Jugoszláviához sőt a megegyezést is. A Belgráddal való együttműködés révén kívánta biztosítani a megszerzett felvidéki és észak-erdélyi területeket a szlovák és román igényekkel szemben; a Jugoszláviával kialakítandó szoros kapcsolat révén kívánt nagyobb súlyra szert tenni a tengelyen belül (november 20-án csatlakozott hozzá), illetve Jugoszlávia maradt az egyetlen ablak nyugatra.

A „barátok” száma, akik a két ország jó kapcsolatainak előmozdítását kívánatosnak tartották, hirtelen megszorodott az új évtized kezdetére. A két állam kapcsolatai rendezésének szükségessége szerencsésen egybeesett a nagyhatalmakéval, mindenképp Németországgal, de Olaszországgal is. Berlinben 1940 második felére előtérbe került Szovjetunió elleni támadás, amihez szüksége volt a nyugalomra a Balkánon.¹² A Görögország elleni sikertelen olasz támadás szükségessé tette Berlin beavatkozását szövetségese oldalán, aminek sikeres előkészítéséhez fontosnak tartotta, hogy Jugoszláviával jó viszonyban legyen. Ebben a gondolatmenetben jutott szerep Magyarországnak, lévén, hogy *Berlin* Budapesten keresztül kívánta szorosabban a Tengelyhez kapcsolni Belgrádot.

Olaszország ugyancsak jóindulattal figyelte a barátkozást, mert azzal a túlsúlyra szert tevő szövetségeseivel, Németországgal szemben remélte a saját helyzetét megerősíteni egy Varsó kiesése után torzóban maradt Róma-Belgrád-Budapest „tengellyel”. Sőt, a másik fél oldaláról, *Nagy-Britannia* részéről is megértéssel viszonyultak Magyarország és Jugoszlávia tervezett

¹⁰ A magyar követ jelentése a jugoszláv külügyminiszter-helyettessel. Miloje Smiljanićtyal folytatott megbeszéléséről. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936-1945. V. Szerk. Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. (DIMK V.) 648.

¹¹ Uo.

¹² V. ö. erre Sipos Péter tanulmányát e kötetben.

megállapodásához, remélve, hogy az így megerősödött Jugoszlávia sikerrel folytathatja a semlegességi politikáját.

Azt, hogy Magyarország milyen jelentősnek tartotta a megegyezést, jelzi az a körülmény is, hogy az örökbarátsági egyezmény aláírását megelőző tárgyalásokon explicite nem kerültek szóba területi kérdések. Az egyezményt, amelyben a felek leszögezték, hogy a két állam között állandó béke és örök barátság fog fennállni Csáky magyar és Cincar Marković, jugoszláv külügyminiszter (korábban 4 évig berlini jugoszláv követ volt) 1940. december 12-én írta alá Belgrádban. A ratifikált okmányok kicserélésére 1941 februárjában Budapestre érkező jugoszláv külügyminiszterrel folytatott megbeszéléseken, Teleki a két nép közötti összekötő kapcsolatok előtérbe helyezésének fontosságát hangsúlyozta (szemben az addigi gyakorlattal, amely, mint mondta, az elválasztó tényezőkre összpontosított.) Területi kérdések továbbra sem kerültek szóba, helyette a Duna szabályozásáról, a jugoszláviai magyar kisebbség anyanyelvű oktatása helyzetének javításáról, általában a magyar kisebbség helyzetének javításáról, tudományos/irodalmi intézetek kölcsönös felállításáról, valamint a magyar-délszláv kapcsolatok történetének feltárására egy vegyes történész bizottság felállításáról esett szó.¹³

Minden relatív, a politikában pedig különösen igaz ez. Pontosan négy hónappal azt követően, hogy deklarálták az örök barátságot, magyar csapatok vonultak be a Délvidékre. Ennek jószerivel egyetlen oka volt: a német-jugoszláv kapcsolatokban beállt 180 fokos fordulat.

Látva Anglia arra irányuló törekvését, hogy egy németellenes blokkot hozzon létre, s Jugoszláviát ne csupán semlegességre biztassa (amire egyébként Belgrádot nem kellett biztatni) hanem fegyveres fellépésre vegye rá a Tengellyel szemben, *Berlin* nem elégedett meg azzal a közvetett kapcsolattal, amit a magyar-jugoszláv örökbarátság jelentett. *Közvetlen elkötelezettségre akart bírni Belgrádot a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás révén.*

Ahogy a szerződő felek, és a háborúban egymással szemben álló nagyhatalmak érdekeinek szerencsés egybe esése segítette elő a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés gyors megkötését, úgy a március 25-én Bécsben a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást aláíró jugoszláv kormánnyal szemben elégedetlenkedők fellépései is a jugoszláv kormány bukását segítették.

A Jugoszláv Kommunista Párt az egyezmény felmondását jórészt külpolitikai okból, feltételezhetően Moszkvával egyetértésben követelte, s tömegdemonstrációkat szervezett

¹³ Feljegyzés Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszter és Teleki Pál miniszterelnök, illetve Bárdossy László külügyminiszter közötti megbeszélésről 1941. február 27-én. DIMK. V. 883-888.

ellene. A kormánnyal belpolitikája, a szerb-horvát megegyezés megkötése miatt elégedetlen szerb politikai körök ugyancsak a kormány menesztését kívánták s az angol titkosszolgálatnál kapcsolatban álló Dušan Simović vezette szerb tiszti csoport *március 26-ról 27-ére virradó éjjel megdöntötte a kormányt*. A Simović-kormány ugyan deklarálta, hogy minden egyezményt tiszteletben tart, amit az előző kormány kötött, ám a Führert ez nem hatotta meg. A belgrádi események a Szovjetunió ellen kidolgozott német támadáshoz szükséges tartott balkáni nyugalmat veszélyeztették, ezért Hitler már a puccs napján kiadta a 25. számú hadműveleti utasítást Jugoszlávia lerohanására. Ebben számított Magyarország részvétele is. A német csapatok fel-és átvonulásáért Magyarország területén, valamint Magyarország katonai részvételéért cserébe a Harmadik Birodalom elismerte volna Magyarország területi igényeit Jugoszláviával szemben, nem csak a Délvidékre, de akár a horvát területekre vonatkozókat is (csak azt kötve ki, hogy a horvátok kapjanak autonómiát).¹⁴ Az ajánlat rendkívül csábító volt. Horthy már másnap pozitív értelemben válaszolt, ám a végleges döntést a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén hozták meg. A magyar kormány döntése értelmében, a magyar csapatok csak *akkor* vehettek részt a hadműveletekben, ha 1) megszűnik Jugoszlávia, (ennek elősegítésére a magyar kormány igyekezett megnyugtatni Mačekot, hogy Magyarország teljes megértéssel nézné a Független Horvát Állam megteremtését, magyarán nem kell magyar igényektől tartania) 2) üldözik a magyar kisebbséget, 3) hatalmi vákuum keletkezik az általuk igényelt területeken. Továbbá, hogy a magyar katonaság csak néhány nappal a német támadás után, s akkor is magyar parancsnokság alatt avatkozik be.¹⁵

A magyar kormánynak ez a döntése, azonban, még ha teljesült is valamelyik feltétele kényelmetlen helyzetbe hozta volna Magyarországot Nagy-Britannia előtt. Teleki Pál kormányfő ezért fontosnak tartotta egyrészt tájékoztatni a brit kormányt nehéz helyzetükről és arról, hogy mely indítékok készítették kormányát a fentebb említett elhatározásra, egyúttal szükségesnek tartotta megtudakolni London álláspontját. Április 2-án beérkezett Budapestre az a távirat, amelyben a londoni magyar követ tájékoztatta miniszterelnökét, hogy Nagy-Britannia a német csapatoknak Magyarország területéről Jugoszlávia ellen indított támadása esetén megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat a magyar kormánnyal. Abban az esetben pedig, ha Magyarország bármilyen indokkal maga is csatlakozik a támadásához, akkor számíthat London és szövetségesei (Törökország, idővel a Szovjetunió és az Egyesült Államok előbb utóbb biztosan bekövetkező hadüzenetére is)

¹⁴ DIMK V. 966-967.

¹⁵ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1918-1945. V. ö. erre Sipos Péter tanulmányát e kötetben.

Ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres semlegesség politikája véget ért. Az utólag szükségszerűen bekövetkező külpolitikai kudarc miatt összeroppanó és öngyilkos Teleki búcsúlevelében hitszegő és legpocsékabb nemzetnek nevezte a magyar nemzetet, amiért a magyar kormány felrúgva a négy hónappal korábban kötött szerződést, részt kívánt venni a Jugoszlávia elleni támadásban. Naivitást tükröz az az elvárás, ami egy kétségbeesett, elboruló elméjű politikus búcsúlevele nyomán és az érthetően saját érdekeit szem előtt londoni kormány elmarasztaló ítélete alapján a német kérés teljesítését rója fel a magyar kormányra.

Meglehetősen abszurd lett volna, hogy az a Magyarország, amely több mint húsz éve a tőle nagyhatalmi döntés nyomán erővel elvett területek (amelyek elvételét a terület nagy részén semmilyen elv alapján nem lehetett igazságosnak tekinteni) visszaszerzését fő külpolitikai prioritásának tekintette (kivéve bizonyos időszakokat, mint láthattuk 1935 őszén és 1938 elején, amikor a róluk való lemondás nagyobb politikai haszonnal kecsegtetett) ne éljen a kínálkozó lehetőséggel, *ad absurdum*, kiálljon a tőle elvett területeket birtokló állam mellett. Mindezt a barátsági szerződés megkötése miatt. Ez a vélemény nem veszi figyelembe azt a fontos körülményt, hogy noha a nemzetközi szerződések rendkívül fontos jogi dokumentumok, nélkülözhetetlen alkotóelemei a nemzetközi politikának, valójában mindig egy adott politikai helyzet szülöttei. Írásban rögzítik a fennálló helyzetet, gyakorlatilag tiszta helyzetet teremtenek az aláírók és környezetük számára törekvéseik és céljaik felől az adott nemzetközi szituációban. Ám mihelyt megváltoznak azok a körülmények, amelyek a megkötésüket az aláíró felek számára előnyössé tették, máris idejét múlttá válnak, s nincs az a magára valamit is adó, állama és nemzete érdekeit szem előtt tartó kormány, amely egy radikálisan megváltozott helyzetben kiálljon „holmi papírdarab” betűinek betartásáért vagy betartatásáért.

1941. március végén, április elején ilyen helyzet állt elő. Miután a német csapatok április 10-én bevonultak Zágrádba, és Ante Pavelić usztasa vezető nevében Slavko Kvaternik kikiáltotta a Független Horvát Államot, teljesült a német kérés teljesítésének egyik feltétele: felbomlott Jugoszlávia, megszűnt az az állam, amellyel Magyarország a szerződést kötötte. Horthy kiadta elhíresült hadparancsát: „Előre az ezeréves déli határig!”, s a két állam között, mint azt a jugoszláv emigráns kormány 1941. május 4-i ülésén hozott döntése is deklarálta, beállt a hadiállapot. Ezzel a két állam, a két nemzet évszázados egymás mellett élését és viszonyrendszerét gyökeresen felforgató húszadik századi új alapokon szerveződő periódus véget ért, amelynek tragikus lezárása azonban csak négy évvel később következik be.